ध्मा(ध्वा)ङ्क्षनासा स्त्री ध्मा(ध्वा)ङ्क्षस्येव नासा यस्याः । काकनासिकायाम् राजनि० । वा कप् अत इत्त्वम् ध्मा(ध्वा)ङ्क्षनासिकाऽपि तत्रार्थे । [जातित्वात् ङीष् ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षपुष्ट त्रि० ३त० । कोकिले हारा० स्त्रियां

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षमाची ध्मा(ध्वा)ङ्क्षमचते मच-अण् काकमाचीवत् साध्यम् । काकमाच्यां राजनि० । [राजनि० ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षवल्ली स्त्री तन्नामा वल्ली । काकनासायाम्

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षादनी स्त्री काकादनीवत् साध्यम् । काकतुण्ड्यां राजनि० । [प्रभृतयोऽपि तत्रार्थे ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षाराति पु० ६त० । मेचके हारा० । तदरि-

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षी स्त्री जातौ ङीष् । १काक्यां २काकोलिकायां च मेदि० । [राजनि० ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षोली स्त्री काकोलीवत् साध्यम् । काकोल्यां

ध्मात त्रि० ध्मा-क्त । १संधुक्षिते श्वासभूयिष्ठतया दीर्घभावेन २लक्ष्यमाणे वर्णे च । ३शब्दिते ४वादिते च ।

ध्मापन न० ध्मा-णिच् भावे ल्युट् । बृंहणे शब्दार्थचि० ।

ध्मापित त्रि० ध्मापि-क्त । बृंहिते बहुलीकृते शब्दार्थचि० ।

ध्यात त्रि० ध्यै-क्त । चिन्तिते ध्यानविषयीभूते "तदात्मना ध्यातधवा रते च का" नैष० ।

ध्यान न० ध्यै-भावे ल्युट् । १चिन्तने २अद्वितीयवस्तुनि विच्छिद्यविच्छिद्यान्तरिन्द्रियवृत्तिप्रवाहे । "शास्त्रोक्तदेवताद्यालम्बनेष्वचलो भिन्नजातीयैरनन्तरितः प्रत्ययसन्तान एकाग्रतेति यमाहुरिति" भाष्योक्तेः ३ध्येयप्रत्ययैकतानत्वे । एकत्र धृतस्य चित्तस्य भगवदाकारवृत्तिप्रवाहोत्तरोत्तराऽन्याकारप्रत्ययाव्यवहिते ४निदिध्यासनसंज्ञे चित्तस्यात्माकाराद्वयावृत्तौ । "ब्रह्मैवास्मीति सद्वृत्त्या निरालम्बतया स्थितिः । ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्ददायिनी" इत्युक्तेः ५परमात्मचिन्तने । धारणानिरुद्धस्य त्रिनेत्रपञ्चवक्त्राद्याकारविषयायां ६चिन्तायाम् । "चिन्ता तद्विषया ध्यान"मित्युक्तेः । "तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम्" पा०सू० तत्र तस्मिन् देशे यत्र चित्तं धृतं तत्र प्रत्ययस्य ज्ञानस्य यैकतानता विसदृशपरिणामपरिहारेण यदेव धारणयावलम्बनीकृतम् तदालम्बनतयैव निरन्तरमुत्पत्तिः सा ध्यानमुच्यते । ध्यानपदनिरुक्त्यादिकमुक्तं महानिर्वाणतन्त्रे यथा "ध्यै चिन्तायां स्मृतो धातुः चिन्ता तत्त्वेन निश्चला । एतद् ध्यानमिह प्रोक्तं सगुणं निर्गुणं द्विधा । सगुणं मन्त्रभेदेन निर्गुणं केवलं मतम्" इति । अपि च "ध्यानं तु द्विविधं प्रोक्तं सरूपारूपभेदतः । अरूपं तत्र यद् ध्यानमवाङ्मनसगोचरम् । अव्यक्तं सर्वतो व्याप्तमिदमित्यविवर्जितम् । अगम्यं योगिभिर्गम्यं कृच्छ्रैर्बहुसमाधिभिः । मनसो धारणार्थाय शीघ्रं स्वाभीष्टसिद्धये । सूक्ष्मध्यानप्रबोधाय स्थूलध्यानं वदामि ते । अरूपायाः कालिकायाः कालमातुर्महाद्युतेः । गुणक्रियानुसारेण क्रियते रूपकल्पना" ब्रह्मचिन्तायां यथा

"ब्रह्मात्मचिन्ता ध्यानं स्यात् धारणा मनसो धृतिः । अहं ब्रह्मेत्यवस्थानं समाधिर्ब्रह्मणः स्थितिः" इति गारुडे ४९अ० । तत्कालभेदश्च "प्राणायामैर्द्वादशभिर्यावत् कालं हृतो भवेत् । यस्तावत्कालपर्यन्तं मनो ब्रह्मणि धारयेत् । तस्यैव ब्रह्मणा प्रोक्तं ध्यानं द्वादश धारणाः । द्वादशध्यानपर्यन्तं मनो ब्रह्मणि यो नरः । तिष्ठेत स यतो मुक्तः समाधिः सोऽभिधीयते । ध्येयान्न चलते यस्य मनोऽभिध्यायतो भृशम् । प्राप्यावधिकृतं कालं यावत् सा धारणा स्मृता । ध्येयसक्तं मनो यस्य ध्येयमेवानुपश्यति । नान्यं पदार्थं जानाति ध्यानमेतत् प्रकीर्तितम् । ध्येये मनो निश्चलतां याति ध्येयं विचिन्तयन् । यत्तद्ध्यानं परं प्रोक्तं मुनिभिर्ध्यानचिन्तकैः । ध्येयमेव हि सर्वत्र ध्याता तल्लयतां गतः । पश्यति द्वैतरहितं समाधिः सोऽभिधीयते" इति गारुडे २४०अ० अग्निपुराणे च तन्निरुक्त्यादिकमुक्तं यथा

"अग्निरुवाच । ध्यै चिन्तायां स्मृतो धातुर्विष्णुचिन्ता मुहुर्मुहुः । अनाक्षिप्तेन मनसा ध्यानमित्यभिधीयते । आत्मनः समनस्कस्य मुक्ताशेषोपधस्य च । ब्रह्मचिन्ता समासक्तिर्ध्यानं नाम तदुच्यते । ध्येयालम्बनसंस्थस्य सदृशप्रत्ययस्य च । प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तः प्रत्ययो ध्यानमुच्यते । ध्येयावस्थितचित्तस्य प्रदेशे यत्र कुत्रचित् । ध्यानमेतत्समुद्दिष्टं प्रत्ययस्यैकतानता । एवं ध्यानसमायुक्तः स्वदेहं यः परित्यजेत् । कुलं स्वजनमित्राणि समुद्धृत्य हरिर्भवेत् । एवं मुहूर्तमर्धं वा ध्यायेद् यः श्रद्धया हरिम् । सोऽपि यां गतिमाप्नोति न तां सर्वैर्महामखैः । ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं यच्च ध्यानप्रयोजनम् । एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा योगं युञ्जीत तत्त्ववित् । योगाभ्यासाद्भवेन्मुक्तिरैश्वर्य्यञ्चाष्टधा महत् । ज्ञानवैराग्यसम्पन्नः श्रद्दधानः क्षमान्वितः । विष्णुभक्तः सदोत्साही ध्यातेत्थं पुरुषः स्मृतः । मूर्तामूर्तं परं ब्रह्म हरेर्ध्यानं हि चिन्तनम् । सकलो निष्कलो ज्ञेयः सर्वज्ञः परमो हरिः । अणिमादिगुणैश्वर्य्यं मुक्ति-